

Alıntı Kelimeler ve Heceleri

Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça ve Farsça'nın yanında İtalyanca, Grekçe, Sırpça, Lehçe, Macarca, Fransızca ve İngilizce'den Türkçe'ye girmiş kelimeler bulunmaktadır. Bütün bu kelimelerde Türkçe'nin düzenli hece yapısına uyan heceler yanında uymayan heceler de bulunmaktadır. Dilimiz başlangıçtan beri bunları kendi hece yapısına uydurmuş, Türkçeleştirmiştir.

Düzensiz Hecelerin Türkçeleştirilmesi: Türkçe'ye yabancı dillerden giren kelimelerin bütün düzensiz heceleri Türkçeleştirilmiştir. Bu işlem birkaç yolla gerçekleştirilmiştir.

a. Çift ünsüz baştaysa:

1. Başa dar bir ünlü getirilerek: اسکله *iskele* (< İt. *Scala*) اسکمله *iskemle* (< Grek. *scamni*), اسکدار *Üsküdar* (< *Scutari*), ایستاتیسیتیق *istatistik* (*Fr. statistique*).

2. İki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek: قرال *kıral* (< Slav *kral*) فرنك *frenk*, (< *Fr. franc*).

Birleşik yapılarda kelime içinde ikinci hece başında kalan çift ünsüzler de aynı yolla bölünmüştür: قونطوراتو *konturato* (< *Fr. con-trat*).

3. Kelimenin kendi ünlüsünün yerini değiştirip iki ünsüz arasında kullanarak: بور سه *Bursa* (< *Pruse*), پرنال *pırnal* (< *Grek. prinali*).

b. Düzene uymayan çift ünsüz sondaysa:

1. Türkçeleştirme daha çok iki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek sağlanmıştır:

عقل *aqıl* (< 'aql), اصل *asıl* (< *asl*), طبل *tabul*, davul (< *tabl*), خصم *hısm* (< *hısm*), قهر *qahur* (< *qahr*), لحم *lahım* (< *lahm*), قدر *qadır* (< *qadr*), کفر *kufur* (< *kufur*).

2. Bir ekle ya da birleşme yoluyla genişlemiş tabanlarda ünlü çoğu zaman ikinci ünsüzden sonra getirilmiştir:

مهربان *mihruban/mihriban* (< *mihrbān*), شهریار *şehriyar* (< *şehryār*), بردبار *burdibar/burdubar* (< *burdbār*).

3. Ünlü türemesi olayı kimi zaman birleşme sırasında yan yana düşen iki ünsüz arasında da gerçekleşmiştir: کامران *kamuran* (< *kamran*).

Arapça ve Farsça kimi tek doruklu, düzenli hecelerde de bu bölünme yapılmıştır:

zülûf (< zülf), kayıt (< kayd), vasıf (< vasf), rabıt (< rabt), katıl (< katıl) gibi. Bunun sebebi bu tür hecelerin Türkçe'nin hece örneklerine, yani belirli ünsüz öbeklerine benzer olmamalarıdır. Türkçe hece örneklerine benzer düzenli heceler ise olduğu gibi bırakılmıştır: sert (< *Fars. سرد serd*), mert (< *Far. مرد merd*) gibi. Hece sonundaki çift ünsüzler arasında türeyen ünlü, hece ünlüden ibaret ya da başında ünlü bulunan bir ekle bölündüğü zaman çoklukla düşürülür: *ömür*, ama: *ömre*, *ömrün*; *şükür*, ama: *şükri*; *kahır*, ama: *kahrından* gibi. Ancak düşürülmediği de olur: *davulun havuzun*, *tohuma* gibi. Bu durum kelimenin halklaşma derecesiyle ilgilidir.

4. Arapça'nın kimi tek heceli kelimelerinin sonunda ikiz ünsüz bulunur: بر *birr*, سر *sırr* gibi. Şeddeli kelimeler yalın hâllerinde tek ünsüzle söylenmiş, başı ünlü bir ek

aldıklarında ise ikiz ünsüz ortaya çıkarılmıştır: *bir*, *cer*, *hur*, *dur*, *zul*, ama: *birri*, *sırrı*, *cerri*, *hürriyet* gibi.

Söz zincirinde yan yana gelen kelimelerin komşu heceleri arasındaki kurallı sıralanış bakımından bu gibi kelimeler Türkçe'nin kelimeleri gibi davranırlar: *hür-rol-mak* değil *hü-rol-mak*, *sır-rol-mak* değil *sı-rol-mak*.

5. Düzensiz hecelerin Türkçe'de düzene sokulması çift ünsüzden ikincisinin düşürülmesi yoluyla da yapılmıştır.

Yazıya yansımış bir örnek: *af* (< *Ar. عفو 'afv*). Bu da Türkçeleştirmenin bir başka yoludur.

Osmanlı Türkçesi metinlerine bakıldığında, konuşma dilinde Türkçe'nin hece örneklerine uymayan bütün yabancı heceler değiştirilmiş, Türkçe benzerlerine uydurulmuştur. Alıntı kelimelerdeki düzensiz ve Türkçe hece örneklerine uymayan heceler kitaplarda, divanlarda kullanılmış, yalnızca okurken öyle okunmuştur.

Arapça Kelimeler

Arapça İslam dininin yaygın olduğu coğrafyanın dilidir. Türkler bu dini kabul ettikleri tarihten başlayarak, Farslar gibi, Arapça ile yakından ilgilenmişler, geniş İslâm coğrafyasında kurulan öğretim kurumlarında (medreselerde) bu dili ikinci dil olarak öğrenmiş ve yüz yıllarca ilim dili olarak kullanmışlardır. Türkçe'nin bir ünlüler dili olmasına karşılık, Arapça ünsüzlere dayanan bir dildir. Bir Arapça kelimedeki anlamlı bir ses birliği en az üç ünsüz sestene oluşur:

اثر : اثر *eser* “iz; ürün”,

بعد : بعد *bu'd* “uzaklık”,

بسط : بسط *bast* “döşeme, yayma”,

بطن : بطن *batn* “karın”,

بذل : بذل *bezl* “verme, dağıtma, saçma”,

بصر : بصر *basar* “görme”,

ثمر : ثمر *semer* “meyve,

Bu ünsüz seslerin yazıda harfle gösterilmeyen *a* (*e*), *i*, *u* ve bunların uzunları olup yazıda *â*, *î*, *û* ile ünlülendirilmesiyle kökün çekirdek anlamına bağlı, ama yeni anlam katkılarıyla farklılaşmış kelimeler elde edilir: *کتب ketb* “yazma”, *کتبه ketebe* “yazdı”, *کتاب kitâb* “yazılmış şey”, *کاتب kâtib* “yazıcı”, *مکتوب mektûb* “birine yazılmış yazı”, *مکتب mekteb* “yazı öğrenilen yer”, *کتاب kütâb* “kâtipler”, *مکتب mekâtib* “mektuplar/okullar”, gibi.

İşte yeni anlamlardaki kelimelerin, ünsüzlerinin sırası değiştirilmeden, bu ünsüzlerin önüne ve ardına yalnızca belli ünlüler getirilerek elde edilir olması, Türkçe'ye hiç benzemeyen, çok farklı bir düzendir. Arapça'da ünlülerle oluşturulan kalıplar sözlük ve gramer kelimelerini meydana getirmektedir.

Arapça'nın bu kendine özgü yapısına bükümlülük (=tasrîf) denir. Bu özelliği taşıyan diller de bükümlü diller (=tasrîfi diller) olarak anılır. Arapça'nın ünsüzlere dayanan bir dil olması yüzünden, nasıl bir kalıbı olursa olsun, anlam çekirdeği üç ünsüzün oluşturduğu bir köktür. Bu kök ünsüzlerinde ise, Türkçe'deki gibi belli niteliklere göre kurulmuş ve belli kurallara göre işleyen bir sisteme bağlı

bulunmaksızın, dilin bütün ünsüz sesleri yer alabilir. Bu yüzden Arapça'nın temel sözlükleri, ilkin üç ünsüz harfin sonda bulunana göre, sonra da başta bulunandan başlamak üzere alfabetik olarak giden bir sıra izler.

Arapça'nın başka bir önemli özelliği de, kelimelerinde cins ayırımı bulunmasıdır. Bütün Arapça kelimeler ile fiil çekimleri erkeklik ve dişilik niteliği taşır. Bu ayırım kimi kelimelerde saymaca (itibarî), kimilerinde ise biçimcedir. Biçimce dişiliği, ت *te* başta olmak üzere, kimi harfler gösterir. Örnek olarak, Arapça'da *güneş* dişî, *ay* erkek sayılır; *yazdı* denilecek olduğunda, erkek için *کتبه* *ketebe*, kadın için ise *کتبت* *ketebet* biçimleri kullanılır. İsimlerle bir araya gelen sıfatlar ve zamirler cinsiyet yönünden uyduğundan isimlerden hangilerinin dişî, hangilerinin erkek olduğunu ya da sayıldığını bilmek gerekir.

- Osmanlı Türkçesi'nde Arapça Kelimeler Osmanlı Türkçesi döneminde XVI. yüzyıl ortalarından sonra giderek sayısı artan Arapça kelimelerin çoğu edebiyat dilinde kullanılmış, ortak konuşma diline inme ölçüsü oldukça sınırlı kalmıştır. Pek çok kelime yalnızca kitaplarda kalmış; bir de aydın kesimlerin dilinde, onlara özgü dil zenginliği olarak, onların kelime dağarcıklarını doldurmuştur.
- Arapça Kelimelerin Seslendirilmesi Arapçanın sesleri günlük dile inen kelimelerde değiştirilmiş, ünlüleri Türkçe'nin zengin ünlüleriyle çeşitlenmiş, ünsüzleri ise dilin kendi ünsüz seslerine benzetilmiştir.

1. Ünlüler Bakımından:

a. İçinde kalın ünsüz harflerinden (خ ق غ ع ظ ط) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü eğitilmiş kimselerce kalın, ancak klasik Arapça'nın e'ye yakın kapalı, incelmış a'sı gibi söylenmiştir:

خرج *hârc*, صلوات *sâlât*, صدر *sâdr*, ضرب *zârb*, ضرر *zârer*, طرف *târef*, ظرف *zârf*, عون *âvn*, علم *âlem*, تعليم *tâ'lim*, غرب gibi. Ancak XVI. yüzyıl metinlerinde, okumuşlarca da bu a'nın Türkçe'nin olağan a'sı gibi söylendiğini ve okunduğunu gösteren örnekler vardır: خرجلق *harçlık* kelimesinde olduğu gibi.

b. İçinde ince ünsüz harfleri (ی ز ذ ج د ت ب) den biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü ise, ince, yani e gibi söylenmiştir: ادب *edeb*, بیت *beyt*, تثبیت *tesbit*, تجلی *tecelli*, ثروت *servet*, جمرة *cemre*, درجه *derece* gibi. Yazıya yansıtılan bu söyleyiş için iki örnek: ادبلك *edeb-lik*, رئيسلك *reis-lik*.

c. Bir ünsüzden sonraki ¹ (elif) her zaman uzun a okunur. Ancak bu a da bilgili kimselerin okumalarında daralmış ve incelmış bir sestir, uzun e'ye yakındır:

جائز *câiz*, اجداد *ecdâd*, مزاد *mezâd*, انسان *insân*, اشخاص *a'sâr*, حاصل *hâsil*, خارج *hâric*, اشخاص *eşhâs*, صادق *sâdık*, صداقت *sadâkat* gibi.

Okuma dilinin bu söyleyişi XVI. yüzyıl metinlerinde yazıya geçirilmiştir: مزاریدوکی *mezâr-idugi*, کنارنده کی *kenârindegi* gibi. Ancak bu a, yine XVI. yüzyıl metinlerine göre, bu yüzyılda bilgili kimselerce de, yaygın olarak, Türkçe'nin a'sı gibi söylenmekte ve okunmaktaydı: کنارند غی *kenarındağy*, کی جواینده *cevabındağy*, کی جوارنده *civarındağy* gibi. d. Arapça'da ı ünlüsü yoktur, kalın ve ince ünsüz harfleri önünde ve ardında bulunduğu var sayılan *esre* (*kesre*) ince, yani i gibi okunur: حکمت *hikmet*, آخر *âhir*, حاصل *hâsil*, ضیا *ziyâ*, ابریز *ibriz*, اعجاز *i'câz*, اسناد *isnâd* gibi.

Arapça'nın tek düz dar ünlüsü Osmanlı Türkçesi'nde yalnızca ince değil, kalın olarak da söylenmiştir. Nitekim düzensiz çift ünsüzlü hecelerde (kelimelerde) iki ünsüz arasındaki türeme ünlüyü hem ı, hem de i olarak göstermiştir: عقل *aqıl*, اصل *asıl*, خصم *hısum*, فکر *fikir*, جوز *ceviz*, شهر *şehir*.

e. Arapça'da bir ünsüz önündeki ی (ye) genel olarak uzun bir i olarak okunur. Çeviriyazılı metinlerde, kalın ünsüz harfleriyle birlikte bu ünlünün uzun ı olarak da okunduğu görülür: حریص *nahîf*, بخیل *bahîl*, صریح *sarîh*, حریص *harîs*, مریض *marîz* gibi.

Kapalı hecelerdeki bütün uzun i'lerin XVII. yüzyıldan sonra ortak konuşma dilinde ortalama i gibi söylenmiş olduğu tahmin edilebilir: کریم *kerim*, سلیم *selim*, نزیه *nezih*, قدیر *qadir*, تأخیر *te'hir*, نصیر *nasir*, نظیر *nazir* gibi.

Arapça'nın i'si Türkçe söyleyişte son açık hecede kısalmıştır: عاصی *asî*, قاضی *qadı*, راضی *razî*, قرمزی *qırmızı* gibi. Türkçe bir ekle uzatıldıklarında bu tür kelimelerin aldıkları ekler kalın sıradandır:

عاصیلق *asî-hık*, قاضیلق *qadı-hık*, راضیلق *razî-hık*, gibi.

f. Arapça'nın *ötre* ile karşılanan dar yuvarlak ünlüsü, kalın ünsüz harfleriyle birlikte ve onların yer aldığı heceler önündeki hecelerde kalın, ince ünsüz harfleriyle birlikte ise ince okunmuştur:

صلح *huzur*, خطبه *hutbe*, خسران *husran*, اجرت *sulh*, اماجرأت *cür'et*, بنیان *bünyan*, دنیا *dünya*, مدبر *müdebbir*, نکس *nüks* gibi. Bununla birlikte, daha önce de söz konusu edip örneklerini verdiğimiz gibi, bu ünlü Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir: تهمت *töhma*, تخمت *tohma* "hazımsızlık", لقمه *loqma*, نقصان *noqsan*,

عذر *oşır* gibi. *عثمان Osman, محكم mühkem, نقطه nokta*

g. Arapça'nın uzun *u*'su Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir. Kapalı hecelerde bu ünlünün de uzun söylenmediği, ancak açılan hecede bu özelliğini koruduğu söylenebilir. XVI. yüzyıl metinlerinde görülen *زيئونلك zeytünlik* ve *زيئونلق zeytünlik* gibi ikili biçimler bu çeşitlenmenin örnekleridir ve belki de ilki *zeytün/zeytin*, ikincisi *zeytun* söyleyişlerini (yani kısalmış olarak söylendiklerini) gösterir.

2. Ünsüzler Bakımından:

Arapça'nın seslerini tanıtırken bu dile özgü ünsüzlerin değerleri üzerine bilgiler vermiş, bu arada bunların hemen hepsinin söyleyişte Türkçeleştirildiğini belirtmiştik. Tecvide göre *Kur'an* okumayı öğrenenlerin, sesleri Arapça'daki değerleriyle çıkarabilme alışkanlığı kazanmaları yüzünden, bir Türkçe metindeki Arapça kelimeleri okurken de, ünlüleri gibi, ünsüzlerini de özel değerleriyle seslendirmeleri olağan sayılabilir. Ne var ki, çeviriyazılı kaynaklar böyle bir seslendirmenin söz konusu olmadığını, Arapçaya özgü söyleyiş biçimlerinin tamamen Türkçeleştirildiğini bildirirler. Nitekim kullandıkları çeviriyazı alfabesi de buna göredir:

ذ ز ض ظ için *z* kullanmaları gibi. a. Arapça bir kelimedeki ünsüzleri yan yana gelebilir: *عده uhde, مخدوم mahdûm, مقبره makbere, مقبول makbül, اقدم akdem, تقدير taqdîr, اثبات isbat*.

b. Tek hece olarak okunan kalıplarda ise, yine her türden ünsüz çift ve ikiz olarak sonda yer alabilir: *بحث kat, قطع zulm, فرض farz, طرز tarz, باهس bahs, ارض arz, قات kat* gibi.

Bu durum Arapça kelimelerin Türkçe'de seslendirilmeleri bakımından üç önemli konuyla bağlantılıdır:

1. Hece sonunda bulunmayan ünsüzler.
2. Ünsüz benzeşmeleri.
3. Düzensiz hecelerde ünsüzler arasında ünlü türemesi.

- Arapça Kelimelerde Hece Sonu Ünsüzleri Türkçede *b, c, d* ünsüzleri hece sonunda bulunmaz, buna karşılık bir Arapça kelimedeki bulunabilir:

جلب celb, عجب aceb, ادب edeb, كسب kesb, سبب sebeb, خرج harc, اخراج ihrac, عهد ahd, قصد kâsd, جهد cehd gibi. Türkler tarafından bu sesler tonsuzuyla, yani *p, c, t* ile söylenmiştir. Çeviriyazı malzemeleri bunu açıkça göstermektedir. Yazımın henüz kalıplaşmış donuklaşmadığı XVI. yüzyıl metinlerinde ise, bu Türkçeleştirmenin yazıya yansıtılmış, özellikle *c*'nin *ç* (*c*) ile yazılmış örneklerine rastlanır:

خرج harç gibi. Bu arada zarf-fiil eki *up/üp*'ün de çoğu kez *p* ile yazılması, söyleyişi aktaran bir yazım özelliği olarak göze çarpar. Bu seslerin eklemeye iki ünsüz arasında yeniden tonlulaşmaları, Türkçe kelimelerdeki düzene göre işlemiştir; yani *sebeb, harç*, ama *sebe-bi, har-cı*.

- Arapça Kelimelerde Ünsüz Benzeşmesi
Konuşma dili Arapça kelimelerde iç seste karşılaşan çift ünsüzler arasında da Türkçe'nin benzeşme kanununu işletmiştir. Türkçe'nin iki ana kanunundan biri olan bu ünsüz benzeşmesi çeviriyazılı malzemelerde gösterilmiştir:

hd-ht: عده uhte,

kb-kp: مقبره makbere,

kd-kt: اقدم aktem,

sb-sp: اثبات ispat gibi.

Bu benzeşme Osmanlı Türkçesi yazımında gösterilmediğinden, okurken yazıya bağlı bir seslendirme yapan okumuş kesim Türkçe'nin temel seslendirme kanununu dikkate almamış, bu durum da bu kesimin konuşma dillerini etkilemiştir.

- Düzensiz Hecelerde Ünlü Türemesi
Türkçe'de tek doruklu ve bir araya gelebilirlik açısından belirli çift ünsüzlü hecelere karşılık Arapça kelimelerde her türlü ünsüz bir arada bulunabilir. İşte çoğu çift doruklu bu hecelerde Türkçe, iki ünsüz arasına bir dar ünlü katarak bu heceleri çoğaltma yoluna gitmiştir.
- Arapça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı
Her Arapça kelime belli bir kalıba uyar ve her yalın Arapça kelimedeki kalıbı oluşturan hece sayısınca hece bulunur. Bunların sayısı da en çok dördür:

اثر eser, امر mürr, امر emr, امر amir, امر emerr, حق hakq, افكار efkar, اكرام ikrâm, عتراضa i'tirâz, قصور inqilâb, تكرار tekrâr, تمثيل temsîl, كسور kusûr, ركثو kûsûr, ممثل mümessil, حقيقت hakîqat, مرحمت merhamet, انقلابات inqilâbât gibi.

- Arapça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Arapça'dan alınmış her kelime, Türkçe'nin isim tabanlarına denk bir isim tabanıdır. Onlar gibi yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer:

اثريني eserini, امرندن emrinden gibi.

Arapça kelimelerin heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, bu dilin kelimeleri kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturamaz. Bu durumda bir Arapça kelimenin aldığı ek, konuşma dilindeki söyleyişe göre, son hece ünlüsüne uyar ve ancak sonraki eklerin ünlüleri uyum içinde gelir:

بيتكز mülâyim-lik, ملايمك insân-lık, انسانلق beyt-ciğez, زيادهجه ziyade-ce, حقهده hakq-ında,

بلدهكردن *belde-nizden* gibi. Ancak mesele, konuşma diliyle eğitimli kimselerin yazıya bağımlı okuma dili arasındaki fark yüzünden, Osmanlı Türkçesi metinlerinde bir Arapça kelimenin son hece ünlüsünün nasıl okunacağını belirlemektedir. Türkçe'nin, içinde damak ünsüzü bulunan ekleri bu meselede bir ölçüde kılavuzluk eder. Bunlar arasında isimden isim (söz içinde sıfat ve zamir) eki *ki*'nin uyumlu biçimleri ile, bugün ekler hâlinde varlığını sürdüren *imek* fiilinin geçmiş sıfat-fiili *idük*'ün iyelik ekleri almış olarak kalın ve ince sıralı biçimleri de vardır. Özellikle bunların XVI. yüzyılda da yaygın olarak kullanılmaları, Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arapça kelimelerin son hece ünlülerinin değerini belirlemede yol göstericidir:

محکمك *harç-tık*, رئیسك *reîs-lik*, *muhkem-lik*, عورتك *avretcik* gibi. Ne var ki, XVI. yüzyıl metinlerinde aynı kelimenin iki türlü söylenişini gösteren yazılışlar çoğu kez bir arada bulunur: Mesele alıntı kelimelerin halkılaşması, başka bir deyişle, söyleyişçe Türkçeleşmeleri ile ilgilidir. Önceki dönem metinlerinde yer alan oldukça çok sayıda örneğin gösterdiği gibi, Arapça'dan (ve Farsça'dan) alınan kelimeler önceleri Türkçe'nin sesleriyle seslendirilmiş, ünlüleri çeşitlenmiş ve ünlü uyumu kanunlarının baskısı altında kalarak uyumlu söyleniş biçimleri kazanmışlardır. Bunların, ortak konuşma dilinin söyleniş biçimleri olarak okumuşlarca da benimsenip kullanıldığı, metinlere yansıyan örneklerden açıkça anlaşılmaktadır.

• Arapça Kelimelerin Kalıpları

Her Arapça kelime bir kalıba uyar ve Arapça kelimeler bu kalıplara göre tanınır. Kök ünsüzleri bir takım kalıplar içine sokulmakla taşıdıkları çekirdek anlam yeni anlam katkıları alır ve kelime tür bakımından çeşitlenir. Bu yüzden bir Arapça kelimeyi kalıbına göre tanımak, ne tür bir kelime olduğunu ve buna göre de anlamını belirlemek açısından büyük bir önem taşır. Kalıplar, ünsüzlerin bir ünlüyle ünlülendirilmesi, yani hece oluşumu sırasında ünlü çeşitlerine göre çeşitlenir. Örnek olarak, üç harfli bir kelime değişen ünlü çeşitlerine göre 6 kalıba uygun olarak 6 çeşit okunur: *fa'l, fi'l, fu'l, fa'al, fi'al, fu'al*:

بحر *bahr*, بذل *bezl*, كبر *kibr*, قشر *kışr*, صلح *sulh*, فلك *fülk*, اثر *eser*, جدل *cedel*, كبر *kiber*, جملة *cümel* gibi.

Ünlüyle çeşitlenme uzun ünlülerle de olur. Bir ünsüz önündeki *ا* ve *و* harfleri genel olarak hecedeki ünlünün uzunluğu içindir: قرار *karâr*, كمال *kemâl*, وصال *visâl*, قيام *kıyâm*, صداع *sudâ*, كامل *kâmil*, كريم *kerîm* gibi.

Kök harfleriyle birlikte bulunan bu harfler, kalıplar içine fazladan katılmış harflerdir, kelimenin yazımında harf sayısını arttırır. İşte bu yüzden bu harflere “artık (ya da katma) harfler” denir. Ünlü uzunlukları için olan bu üç harften başka, ¹ *elif*'in de içlerinde yer aldığı bir öbek harf vardır, belli kelime kalıplarında buldukları belli yerlerde bunlar da artık harflerdir: Bu harfleri tanımak ve örneklerini görmek için bkz. sayfa 134-135.

Farsça Kelimeler

Hind-Avrupa dil ailesinin bir koluna bağlı olan Farsça, geniş bir coğrafi alanda edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Bu dile eskiden “İran saray dili” anlamında **Derî** denmekteydi.

Farsça'da, az sayıda da olsa, ön ekler de vardır. Bunların en önemlileri دشمن *düşmen*, دشور *düşvar* ve دشنام *düşnâm* kelimelerindeki “kötü” demek olan *düş-* eki ile, Türkçe'nin *-sız* ekine karşılık olan, aşağıdaki örneklerdeki *نا na-* ve *ن ne-*'dir: نوميد *nevmîd*, ناپاک *nâ-pâk*, ناه *nâ-gâh* gibi.

Farsça'nın en belirgin özelliği kelime birleşmeleri açısından taşıdığı zenginlik ve serbestliktir. Takıların yanı sıra bütün söz bölükleri ile yapılan birleşik kelimeler bu dile büyük bir ahenk, edebî değer ve anlatım gücü kazandırmıştır.

1. Osmanlı Türkçesinde Farsça Kelimeler

Osmanlı Türkçesi döneminde Farsça'dan çok sayıda kelime dilimize girmiştir. XIV. yüzyıl boyunca ve XV. yüzyılın ilk yarısında, aruzla yazılmış Farsça manzum eserlerin Türkçe'ye yine aruzla manzum olarak çevrilmiş olması, kafiye başta olmak üzere, birtakım gerekçelerle çok sayıda kelimenin alınması yolunu açmıştır. Sonraları ise Fars yazarlarının eserlerine duyulan hayranlık, onlar gibi yazma isteği uyandırmış, bu da taklide yol açarak açılan yolu giderek genişletmiştir. Ancak, tıpkı Arapça alıntılarda olduğu gibi, edebiyat dilinin kullandığı Farsça alıntılar da günlük dile inme, ortak konuşma diline mal olma ölçüsünde yaşama şansı bulabilmiş, dilin olağan gelişme ve değişme süreci içinde pek çoğu ise varlık alanına çıkamayıp metinlerde kalmıştır.

2. Farsça Kelimelerin Seslendirilmesi

Farsça'nın ünsüz sesleri arasında Türkçedekilerden farklı ünsüz hemen hemen yoktur. Ünlüleri açısından başlıca ayrılık ise Farsça'nın ünlülerinin *a, i, u (o)* ve bunların uzunlarıyla sınırlı olmasıdır. Bu dilden alınmış kelimeler üzerinde gerçekleşen halkılaştırma sonucunda, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ünlüler çeşitlenmiş, ünsüzlerin nitelikçe başlıkları değiştirilerek bunlar dilin kendi ünsüzlerine benzetilmiştir. Ancak Farsça'yı iyi bilenlerin bu dilin seslerini çıkarabilme yeteneği

kazanmış olmaları yüzünden, eğitilmiş kişiler arasında farklı söyleyişlerin, daha çok da okuyuş seslendirmelerinin bulunduğunu hem Arap harfli metinlerden, hem de çeviriyazılı metinlerden biliyoruz. Örnek olarak metinlerde خسته kelimesinin hem لق ekli (خسته لق *hastalık*), hem de لك ekli (خسته لك *hastelik*) biçimleri görülür. Bunlardan ilki halklılaştırılmış söyleyişi, ikincisi ise okumuşça söyleyişi yansıtır.

3. Farsça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı
Ön takılar ve sona gelen ekler ve birleşmelerle uzayan Farsça kelimeler daha çok Türkçe'nin kelimelerine benzer; çoğu sözlük ve gramer kelimesinde hece sayısı çoktur.
4. Farsça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Yalın olsun, birleşik olsun, Farsça'dan alınmış her kelime Türkçe bir isim tabanına benzer bir tabandır. Yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer. Heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, Farsça'nın kelimeleri de kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturmaz. Bu durumda Türkçe yapım ve çekim ekleriyle uzatılmış olan Farsça kelimelerde de, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ekler son hece ünlüsüne uymuş, asıl uyum da sonraki hecelerin ünlülerinin uyumlu gelmesiyle sürdürülmüştür:

سازنده لکنی *sâzende-liğ-i-n-i*, بینوالق *bî-nevâ-hı*,
حقیقتناسلغندن *hak-şinâs-hığ-i-n-dan*, شکارینی *şikâr-ı-n-ı* gibi.

Farsça'dan alınmış kelimeler ve söz öbekleri de, Türkçe'nin gramer birliklerinde dilin kendi yapıları gibi birleşmeler yapmış, türlü söz öbeklerinin içinde kurucu üye olarak yer almıştır. Bunlar arasında isim ve sıfat takımlarının (tamlamalarının) çok özel bir yeri vardır. Osmanlı Türkçesi metinlerini okurken bu söz öbeklerinin doğru okunması, metnin anlamca doğru çözümlenmesi açısından büyük önem taşır.